

APOR ESZTER

LISZT FERENC ÉS AZ 1848– 1849-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC EMLÉKEZETE

KIVONAT: Liszt Ferenc ún. weimari korszakának legegységfüggőbb középső szakasza egy időben kezdődött a magyar forradalom- és szabadságharc (1848–1861). A zongoravirtuóz, hivatásos Kapellemeister és zeneszerző az események kortársaként nem pusztán menedéket nyújtott magyar és nem magyar, a megtorlások elől menekülő emigránsoknak Carolyne zu Sayn-Wittgenstein hercegnével közösen fenntartott türingiai otthonukban, hanem a nemzeti függetlenségért folytatott harc és bukásának emléke a „társművészetek egységének” elvét tükröző művészetében több szinten is manifesztálódott. Ilyen például magyaros darabjaiban a zenei *gyász tér* beiktatása. Igen tanulságos Liszt egyes műveinek a kerek évfordulókhoz kötött hazai előadástörténete is, mint például a *Hungária* című szimfonikus költemény, az *Esztergomi mise* vagy a *Magyar koronázási mise* 1856-os, 1858-as és 1867-es bemutatói. Élménybeszámoló során a muzsikusz számos olyan mozzanatot említett meg magánleveleiben, melyek érdekes háttéradattal szolgálnak a közhangulatról és a nemzeti emlékezet megnyilvánulási formáiról. Külön érdekesség, hogy a *zenei portré* szintén ebben a korszakban jelent meg Liszt művészetében, amivel egyedülálló módon állított emléket egykori magyar szabadságharcosoknak. A „műfaj” foglatatát adó *Magyar Történelmi Arcképek* című gyászinduló-sorozat szoros párhuzamot mutat a Magyar Nemzeti Múzeum és Történelmi Képcsarnok intézménye alapító-konceptiójával, a *Pantheon*-gondolattal. A múzeum a fokozatosan kialakuló kulturális intézmények között, az emlékezetörzés első számú helyszínévé vált a dualizmus korában.

KULCSSZAVAK: Liszt Ferenc, társművészetek egysége, gyász tér, zenei arc-képek, magyarizmus, forradalom, szabadságharc, Hungária.

Bevezetés

A Magyarságkutató Intézet *A dualizmus kori emlékezetörzés* főcímmel és *Az emlékezet forrásai* alcímmel meghirdetett konferenciájának témájához részben múzeumi munkám során szerzett tapasztalataim, részben készülő PhD-disszertációm témája és tárgyalt korszaka révén tudok kapcsolódni. Tervezett disszertációmban Liszt Ferenc konzisztensnek nem tekinthető, úgynevezett „weimari korszakával” is foglalkozom a zenész kultusza, illetve bizonyítottan jelentős képzőművészeti kapcsolatai és az őt a türingiai Altenburg-kastélyban ekkor körülvevő, azóta múzeumi, archívumi és magángyűjteményi (mű) tárgyakká transzformálódott tárgyak története szempontjából. Elsődleges forrásom Liszt és akkori élettársa, Carolyne zu Sayn-Wittgenstein francia nyelvű levelezése (1. kép, lásd mellékletben).¹

Ebből az alap kutatásból kiindulva azt szeretném körüljárni, hogy hogyan kapcsolódott Liszt Ferenc a magyar forradalom és szabadságharchoz a történeti tények és az emlékezet szempontjából, valamint (megkerülhetetlenül) művészetelméleti, „teoretikus” szinteken.

A történeti tények kérdéskörének jelentős szempontja, hogy Liszt oeuvre-jének említett korszaka, melynek több szakasza közül a második tekinthető a leginkább egybefüggőnek 1848 februárja és 1861 augusztusa között, egybeesett a magyar forradalom és szabadságharc éveivel. A weimari korszak „harmadik szakaszában” pedig, mikor a művész Róma, Budapest és Weimar között osztotta meg jelenlétét, résztvevőjévé vált a magyar történelem nézőpontjából jelentős 1867-es eseményeknek és a kiegyezésnek is. Liszt munkásságának „záróakkordja” pedig, mikor zenei

---

¹ Témavezetőm: Dr. Kovács Imre docens, művészettörténész és Liszt-kutató (PPKE-BTK Művészettörténet Tanszék és Történelemtudományi Doktori Iskola)

újításai intézményesültek és tanári tevékenysége révén a szerveződő magyar kulturális intézményrendszerekbe integrálódtak, a dualizmus korában zajlott.

Az emlékezet szempontjából annyit érdemes előrebocsátanunk, hogy a magyar forradalom és szabadságharc eseményei mélyen érintették Liszt nemzeti hovatartozásának kérdését, melyről egészen haláláig különböző módokon emlékezett meg. Egyrészt „weimari korszakaiban” kapcsolatot ápolt az eseményekben radikálisan, illetve „szellemileg” résztvevőkkel, másrészt miután weimari karmesteri kinevezését követően 1848-ban letelepedett Tübingiában, és az előadóművészettől a komponálás felé fordult, zenéjével szintén reflektált a magyar eseményekre.

Liszt életét továbbá személyiségéből fakadó, az ünnepek iránti érzékenység jellemezte, egyfajta „mindennapos ceremonialitás”, mely életmódjában és tevékenységei szervezésében bizonyos törvényszerűségeket idézett elő. Ez tükröződik például hazalátogatásai ritmusában. Első magyarországi körútja, valamint a magyar forradalom és szabadságharc bukása után, az események tízéves fordulóján rendszeresen megjelent Magyarországon.

Nem utolsósorban „teoretikus” értelemben szükséges kitérnünk arra, hogy Liszt Ferenc – aki tevékenységét a zeneművészetben fejtette ki, és akit az újításain kívül² a verbunkos stílus és a magyar zene nemzetközi színvonalra történő felemelése és népszerűsítése területén betöltött szerepe miatt ismer el a hazai zenetörténet³ – híve volt a 19. század azon jelentős szellemi folyamatának, melynek kulcsa összefoglalóan a „társművészetek egységének” gondolata. Ez a gondolat Charles Baudelaire és Eugène Delacroix művészelméletei révén bontakozott ki, és olyan fogalmak körül forgott, mint a *zenei festészet*, a befogadás során a *belső képek* keletkezése vagy a *fennkölttség* jelentősége.⁴ Az egység a zenének és a festészetnek az elme gondolatainál magasabb rendű és szavakon túli természetéből vezethető le.⁵ E szellemi folyamat követőkre talált a német gondolkodók körében is.

A „társművészetek egységén” alapul egyfajta oda-visszaható kölcsönösség a zene és az ábrázoló művészet között. Liszt elvi azonosulásának következménye

2 A programzene művelője és a szimfonikus költemény megteremtőinek egyike.

3 Kaczmarczyk 2001, 100.

4 Vergo 2010, 61–71.

5 Kovács 2012, 5.

volt, hogy különösen érzékenyen reagált a képzőművészetre. Alkotásait zenei művei komponálásakor gyakran inspirációs forrásként használta, magukat a tárgyakat gyűjtötte (ahogy élettársa, Carolyne is), és ő maga gyakran vált a képzőművészet témájává.

Ennek konkrét, tetszőlegesen kiemelt példajaként foghatjuk fel azt a Szent Erzsébet legendáját és irgalmas cselekedeteit ábrázoló freskóciklust, Moritz von Schwind osztrák művésznek az eisenachi Wartburg vára renoválásakor (1855) festett munkáját, mely Liszt első oratórium műfajban alkotott művét ihlette (2. kép, lásd mellékletben). Szintén ide illeszkedik például Liszt zenei munkásságában az „intézményesülés korszakának” (1870-1880-as évek) elnevezett időszakban kibontakozó erőteljes párhuzam, amelyet a *Magyar Történelmi Arképek* zongoradarab-sorozat keletkezése és a Magyar Nemzeti Múzeum Képtára, majd az 1880-as évek elején alakuló Történelmi Képcsarnok intézménye alapító eszméi, a *Pantheon*-gondolat(ok) között fedezhetünk fel.

Lezárásképpen szeretnék utalni néhány szakmai forrásra is, melyekre témám feldolgozása során támaszkodtam. Dr. Kovács Imre említett írása⁶ és a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont munkatársainak, elsősorban Domokos Zsuzsanna,⁷ Eckhardt Mária⁸ és Hamburger Klára⁹ vonatkozó előadásain és írásain túl, segítségemre volt Nagy Alpár tanulmánya,¹⁰ Kaczmarczyk Adrienne-nek egy, a Petőfi Irodalmi Múzeum konferenciáján elhangzott előadása nyomán keletkezett dolgozata,¹¹ valamint Gracza Lajos Lisztnek a történeti tények szintjén megnyilvánuló konkrét forradalmi kapcsolatai szempontjából releváns összefoglalója.¹² Rajtuk kívül szeretném még megemlíteni a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak kutatásait Liszt és a múzeum, valamint az emlékezet témakörében.¹³

6 Ua.

7 Domokos 2013.

8 Eckhardt-Liepsch 1999.

9 Hamburger 1986.

10 Nagy 1996, 303–317.

11 Kaczmarczyk 2001, 98–104.

12 Gracza 2009.

13 Fontana Gát-Simon 1986.; Radnóti 2011.; Debreczeni-Droppán 2019.; Lovas 2013, 2017, 2021.

Előzmények: Liszt Ferenc magyarsága és intenzív magyar forradalmi kapcsolatai

Liszt Ferenc még gyermekkorában távozott külföldre, ahol világhírnévre tett szert. A magyarországi árvízkárosultak javára 1838-ban adott jótékonyági koncertjeit követően, 1840 körül vált ismertté Magyarországon, és olyan történelmi személyiségekkel alakított ki közvetlen baráti kapcsolatot, akik később a magyar forradalom és szabadságharcban tettekkel, illetve szellemileg részt vettek.

1840. január 4-én Liszt, a Nemzeti Színházban adott koncertje után, díszkardot kapott ajándékba. Ekkortól indultak törekvések magyar nemességének bizonyítására is.¹⁴ Már legelső hazai fogadtatása során feltűnt, hogy nem beszélt magyarul, és ez visszatérő motívummá vált a róla szóló köznapi társalgásban.¹⁵ Mindenesetre, a muzikus weimari könyvtárának 1887-es aukciós katalógusa szerint, első felnőttkori hazalátogatása után gyűjteménye számos Magyarországról szóló, magyar szerzőségű kiadvánnyal, szótárral és verseskötettel gyarapodott.¹⁶ Idős korában pedig megtanult olvasni magyarul,¹⁷ és

14 Liszt magyarságának kérdése az 1930-as évek közepén újra aktualitást nyert a Liszt-kutatásban. Ebben kiemelt szerepe volt a Magyar Nemzeti Múzeum 1936-os, dr. Bartha Dénes által megrendezett emlékkiállításának. A tárlat lajstroma fontos forrásunk, és ennek nyomán keletkezett például Csekey István írása Liszt Ferenc származásáról és hazafiságáról. Csekey 1937.; Radnóti 2011, 23–24.

15 A Monarchia multikulturális közegében nem meglepő jelenség, és ma már kisebb jelentőséget tulajdonít neki a kutatás.

16 A könyvtári listában felfedezhetjük Garay János német–magyar kézikönyvét, a *Magyar ujdon szavak tárát*, egy 1842–1844-es francia–magyar szótárt, továbbá Alph de Lamartine *Histoire de la révolution de 1848* című munkáját (2 Vols. 1849.), Arany János és Petőfi műveit németül, a *Nationallieder* és *Nationalgesänge der Magyaren* köteteket (1850), ifj. Szabó Pál fiumei kereskedő *La Hongrie ancienne et moderne* című művét (M. J. Boldenyi álneven, Paris, 1851), valamint Victor Hornyanski *Geschichte von Ungarn für die Jugend* (Pest, 1852) című könyve mellett Tárkányi Béla költeményeit (Toldi Ferenc kiadása, 1857) vagy Lisznyai Kálmán *Uj Palócdalok* (16. kötet, Pest, 1858) és Kertbeny Károly *Bibliographie der ungarischen Literatur* (Bd. I. 1880) című köteteit. Eckhardt–Liepsch 1999, 23., 36., 38–40., 42., 44., 46., 52.

17 Falk Miksa külön oktatta.

a Zeneakadémia alapításának idején már jól értette a nyelvet¹⁸ (3. kép, lásd mellékletben).

1840-re datálható Vörösmarty Mihállal való kapcsolata, aki a zeneművészhöz ugyanezen év november-decemberében ódát¹⁹ írt.

„[...] Zengj nekünk dalt, hogy mély sírjaikban / Őseink is megmozdúljanak, / És az unokákba a halhatatlan / Lelkeikkel visszaszálljanak. / Hozva áldást a magyar hazára, / Szégyent, átkot áruló fiára. [...]

És ha meglep bús idők homálya, / Lengjen fátyol a vont húrokon;/ Legyen hangod szellők fuvolája, / Mely kesereg az őszi lombokon, / Melynek andalító zengzetére / **Fölmerül a gyásznak régi tére;** [...]

És ha honszerelmet költenél fel, / Mely ölelve tartja a jelent, / Mely a hűség szép emlékezetével / Csügg a múlton és jövőt teremt, / Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal, / Hogy szivekbe menjen által a dal; [...]

A költeményt Liszt csak 1843-ban ismerte meg, azonban az 1850-es évek közepén, a magyar forradalom és szabadságharc emlékét őrző *Hungária* című művében „zenei választ” adott rá.²⁰ Most csupán annyit szeretnék megemlíteni, hogy a versben a zene által felidézett múlt társítása a *gyász terének* képével igen fontos gondolat.

Liszt legközelebb 1846-ban tett újabb sikeres, részben magyarországi koncertkörutat. Ez alkalommal Erdélyben is járt, és ekkor kapta meg Pest város díszpolgári oklevelét. Ugyanekkor festette le Barabás Miklós ismert magyarruhás portréját (4. kép, lásd mellékletben).²¹ Az alkotás összhangba hozható Pók Attila történész megállapításával: Magyarországon legközvetlenebb barátain kívül

18 Domokos 2013, 2.

19 Vörösmarty Mihály: Liszt Ferenchez, részlet.

20 Hamburger 1986, 59.

21 Barabás Miklós 1846-ban festette a portrét Lisztről magyaros ruhában és az említett díszkarddal, melynek foglalata látszik a képen. A Magyar Képcsarnok Egylet 1849-ben adományozta a Nemzeti Múzeum Képtárának. Jelenleg a Történelmi Képcsarnok tulajdona.

a közönség elsősorban nem Liszt személyiségére, hanem egyfajta „imázsára” reagált.²²

Liszt 1848-ban üdvözölte a magyar forradalmi eseményeket. A márciusi eseménysor idején éppen Albach Szaniszlónál, Széchenyi István gyóntatójánál és a Habsburgokat kritizáló ferences prédikátornál járt Kismartonban. Május elején Carolyne-nal már Bécsben voltak, ahol a Hotel zur Londonban hallgatták meg az ifjú medikusok szerenádját.

Később nemzetközi kritika tárgyává vált, hogy Liszt az 1830-as évek Párizsában hangoztatott radikális megnyilvánulásaival szemben fegyveresen mégsem vett részt a magyar forradalom és szabadságharcban. Heinrich Heine ezt gúnyolta ki *1849 októberében* című versében.²³

„[...] *Lehullt a végső bástya is, / Magyarország vértől piros már – / de Franz sértetlen, a hamis / és a szablyája szekrényébe rozsdál. [...]*”

„[...] *Franz él s majdan mint hősi agg, / csatáról szól, remegve, gyengén, / késői unokáinak: / »Hej, hogy forgattam akkor harci pengém!« [...]*”

Érdekes lehet számunkra ez a vers a költőnek az utókor emlékezetéről alkotott ellentmondásos képe miatt is. Heine arra utalt, hogy Liszt „unokáinak” a valósággal ellentétben azt fogja állítani, hogy tevékenyen részt vett a harcokban.

Ugyanezt sugallja Joseph Lorentz Alcide karikatúrája (5. kép, lásd mellékletben). A litográfia francia nyelvű felirata²⁴ szerint a hős katona Litz [sic!] annak ellenére, hogy immáron hatalmas díszszablyájának birtokosa, csupán tizenhatod ritmusokat „győzött le” és zongorákat „ölt meg”. A gúnyrajz korábban, 1842. július 2-án jelent meg a *Miroir Drolatique* című francia élclapban.

A muzsikusként 1848-1849-ben már hívatásos karmester volt Weimarban, és a tetteges radikalitástól valóban elzárkózott. A magyarok ügyében Széchenyi

22 Pók 2018.

23 Kosztolányi Dezső fordítása. Kaczmarczyk 2001, 98–100.

24 A felirat szövege: „*Entre tous les guerriers Litz est seul sans reproches / Car malgré son grand sabre on sait que ce héros / N'a vaincu que des double-croches / Et tué que des pianos.*”

István és Batthyány Lajos eszméivel rokonszenvezett. Honfitársai a külföldi felhangokhoz képest sokkal megértőbbek voltak vele szemben. Zenei tevékenységét és a magyar zenei élet nemzetközi színvonalú képviselőként betöltött szerepét harci vállalásainak elmaradásánál nagyobbra értékelték.

A tragikus végkimenetel, a világsi fegyverletétel és az aradi vértanúk kivégzése Lisztet mélységesen megrázta. 1849 után tudott igazán a szabadságharc hívei mellé állni. Haláláig kapcsolatot ápolt, weimari otthonában pedig anyagi és erkölcsi támogatást nyújtott magyar és nemmagyar, a megtorlások elől menekülő emigránsoknak. Releváns kapcsolatrendszerét²⁵ kétféle szempontból közelíti meg a kutatás:

1. azok a kortársai, akik a harcokban fegyveresen részt vettek
2. akik elhatárolódtak vagy „szellemileg” vettek részt az eseményekben

A harcokban résztvevők névsorában említik például Petőfi Sándort, aki 1840 februárjában katonai szolgálat közben beszökött a soproni kaszinóba, hogy Liszt koncertjét meghallgathassa. Mosonyi Mihály, aki az 1850-es években magyar dallamokat „gyűjtött és küldött” Weimarba zenésztársa kérésére, 1848-1849-ben nemzetőr volt. (Másokkal együtt részt vett Liszt *Esztergomi miséjének* komponálásában is.) Richard Wagnert, aki Liszt leányát, Cosimát vette feleségül, és aki 1849 tavaszán a drezdai forradalmi szerepvállalása miatt menekülni kényszerült, a majdani após segítette tovább Weimarból Párizs felé. (Wagner zenei *Gesamtkunstwerk* [összművészeti alkotás] eszméi erősen hatottak Liszt gondolkodására.) A Kossuth-párti Jósika Miklós, az erdélyi országgyűlés követe és az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja felesége, Podmaniczky Júlia révén menekült a megtorlások elől előbb Türingiába, a Bülow-családhoz, majd Brüsszelbe. Hans von Bülow Liszt másik veje volt. De itt szólhatunk Reményi Ede tábori hegedűsről, aki a megtorlások elől előbb Amerikába távozott, majd 1852-ben visszatért, és sok időt töltött el Liszttel, részben Altenburgban. Szerdahelyi Ede zongoraművész szintén gyakori weimari vendége és zenésztársa volt Lisztnek, és Jósikához hasonlóan szellemileg Kossuth Lajoshoz kötődött. Teleki Sándor Bem József seregében vált alezredessé, Teleki László pedig, mi-

25 E kapcsolódások jelentős részére dr. Gracza Lajos, a Liszt Ferenc Archívum (Budapest / Göppingen) alapítója mutatott rá tanulmányában. Gracza 2009.

után megalakította a Radikális Pártot és belépett a Nemzetőrségbe, 1848 nyarától párizsi követ volt. Mindketten közeli barátai lettek Lisztnek. Gróf Károlyi Istvánt, aki a szabadságharcban a Károlyi-huszárokat állította és finanszírozta, Liszt vendéglátóként említi meg az egyik, 1856-ban keletkezett levelében, amikor az *Esztergomi mise* bemutatójakor Magyarországon járt. A muzsikus már 1846-ban sokat vendégeskedett Batthyány Lajos grófnál is, 1858-ban pedig Pesten találkozott a vértanú özvegyével. A Kossuth-párti Andrassy Gyula gróf korábban Zemplén vármegye főispánjaként vett részt a diétákon. A pákozdi csatában a nemzetőrök parancsnoka volt, később Görgei Artúr tábornok segédtisztje. Miután emigrációjából 1857-ben visszatért és Deák-párti lett, 1871-ben ő érte el, hogy Lisztet királyi művészeti tanácsossá nevezzék ki, és szerepet vállalhasson a magyar Zeneakadémia megalapításában.²⁶

Jóllehet gróf Széchenyi István a fegyveres eseményektől összességében távol maradt, szellemileg azonban még utolsó éveiben, a rajta eluralkodó elmebaj dacára is igen aktív „szabadságharcos” volt. Liszttel 1840-ben találkozott, és később naplójában írt arról, hogy a muzsikus 1846-ban gyakori vendég volt nála. Eszmei közösségben voltak egymással, a politikus többféle módon is megihlette a zenészt. Liszt géniusznak tartotta.

Liszt ismeretségi körének talán legellentmondásosabb tagja Kertbeny Károly publicista volt (6. kép, lásd mellékletben). Sokat vendégeskedett Weimarban, kapcsolatuk azonban megromlott. A muzsikus utólag az osztrák hatóság besúgóját sejtette személyében. Eszmei közösséget állapíthatunk meg Liszt és Deák Ferenc igazságügyi miniszter között is, aki a szabadságharc letörése után a passzív ellenállás vezéralakja volt. Elsősorban August Antal báró közvetített közöttük.

August báró Albrecht főherceg bizalmasa, egyben Liszt egyik legbefolyásosabb barátja volt, akinek a legtöbb magyarországi megbízását köszönhette. (7. kép, lásd mellékletben)²⁷ Jogtudósként 1864-ben ő tárgyalta Deákkal a *Húsvéti cikk* megjelenése előtt. Steinacker Gusztáv író és leánya, Irma a szabadságharc

26 Domonkos 2013, 5.

27 A képen középen lent dedikáció olvasható: „Taborsky”. Taborszky Nándor Parsch Józseffel 1868 és 1888 között működtetett kiadót.

után egyenesen Weimarban telepedett le, ahol Liszt környezetében éltek. A család gyakran fordított számára tartalmakat magyarról németre. Szalay László történész Deák Ferenc híve volt. 1848-ban Pázmány Dénes mellett képviselőként őt küldték el a frankfurti parlamentbe. Ma a modern magyar történetírás megalapítójaként tartják számon, aki 1850-ben levelezett Liszttel egy inkognitóban lévő ismerőse külföldi menekítéséről.²⁸ Festetics Leó 1848-1849-ben visszahúzódott a magyar eseményektől. Később a Nemzeti Színház intendánsa volt. Liszt 1856-ban sokat írt róla Wittgenstein hercegnének, az *Esztergomi mise* bemutatója körüli események kapcsán.²⁹

A magyar forradalom és szabadságharc gyásza és emléke Liszt munkásságában

Liszt az 1850-es évektől magyar hazafias érzéseinek és kötődésének még több jelét adta (8. kép, lásd mellékletben). A magyar forradalom és szabadságharc emléke zenei tevékenységében is manifesztálódott, részben a forradalom hatására megkezdett művei részletesebb kidolgozása, részben pedig újonnan keletkező, eltérő műfajú, tartalmilag át- és átalakuló darabok komponálása által.³⁰

Hagyományosan a *verbunkos alapot* tekintik Liszt zenéjében magyar elemnek, amely mellett egyes vonatkozó művében az egyetemesebb *gyászzene* szintén utaló jellegűvé válhat. Liszt ezen kompozícióit természetesen érintik a művészetében kiforró zenei újítások és az a sajátos „képesség”, amelyet képzőművészeti alkotások inspiráltak. Egyes darabjait még az események előtti időszakhoz, párizsi éveikhez kötik a kutatók. Szempontunkból ezért két csoportjukat érdemes megkülönböztetnünk:³¹

28 Gracza 2009.

29 Baróti 2000–2001, 294.

30 Kaczmarczyk 2001, 103.

31 Fontana Gát–Simon 1986, 3.

1. „forradalmi” művek

2. az „emlékezet” köréhez sorolható darabok

Liszt az 1830-as júliusi párizsi forradalom apropójából komponálta befejezetlen *Forradalmi szimfóniáját*, melynek részletein egészen 1854-ig dolgozott. Fontos szemléletváltására utal, hogy a darab zárótétele 1850 után megváltozott: a népek forradalmának „földi győzelme” helyett a 2. zsoltár „mennyei győzelmének” képével zárul.³² A Nikolaus Scholl-féle *Rákóczi indulót* először 1839. december 29-én játszották Pesten, melynek kottáját Liszt kiadni szándékozott, azonban a cenzúra 1840-ben ezt a változatot betiltotta.³³ A *Funérailles-t*³⁴ alcíme miatt, mely *1849 októbere*, Heine versére adott kései válaszként értelmezi a zenetörténet. 1850 és 1852 között keletkezett, és a *Költői és vallásos harmóniák* című sorozat hetedik darabja lett. Szintén gyászdarab a *Héroïde funèbre*,³⁵ mely Liszt nyolcadik szimfonikus költeménye, és amely a *Forradalmi szimfónia* első tételéből önállósult. A *Magyar rapszódia*k³⁶ tizenkilenc darabos zongorasorozata és átdolgozásai 1839 és 1885 között keletkeztek, melyek közül tizenöt darab 1847 és 1853 között született. Különleges hely illeti a *Hungária*³⁷ című szimfonikus költeményt, melyről a későbbiekben még részletesebben szólunk.

Az emlékezet köréhez sorolható darabok között találjuk a bevezetőben említett, *Szent Erzsébet legendája* című oratóriumot (1855–1862). Magyarországon 1865. augusztus 15-én mutatták be a Vigadóban, és Liszt Ferenc maga dirigálta. A szintén 1855-re datálható *Hunok csatája (Hunnenschlacht)* című szimfonikus költeményről hamarosan részletesebben is beszélünk, hasonlóképpen az *Esztergomi miséhez*.³⁸ Az utóbbit Liszt Scitovszky János érsek megbízásából komponálta, és 1856. augusztus 31-én, az esztergomi bazilika újjászentelésén adták elő. A sort a *Magyar király-dal* (S. 340.) folytatja, melynek szövegét ifj. Ábrányi Kornél írta, valamint a *Koronázási mise* (1865–1867), amellyel Liszt már jóval

32 Kaczmarczyk 2001, 99.

33 Később Erkel Ferenc adta ki *Emlékül Liszt Ferencre* alcímmel.

34 Temetés. A zenemű sorszáma S.173.

35 Hősi sirató.

36 A zenemű sorszáma S. 244.

37 A zenemű sorszáma S. 103.

38 *Missa Solennis*. A zenemű sorszáma S. 9.

a valós esemény előtt foglalkozni kezdett. Végül megemlítiük a *Szózat és Himnusz* kései kompozícióját, amelyet a zenész 1872-ben Andrassy Gyula grófnak ajánlott.³⁹

Itt érdemes utalnunk még arra a 2018-ban megvalósult állami vásárlásra is, melynek keretei között a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont gyűjteménye vonatkozó anyaggal gyarapodott.⁴⁰ A tételek között szerepelt egy Petőfi Sándor *Magyarok Istene* című versével kiegészített kotta, melynek szövegét Liszt sajátkezűleg írta be a hangjegyek közé, valamint a *Mosonyi gyászmenete* és a *Petőfi szelleme* című kéziratok, melyek átdolgozásait ugyanő a *Magyar Történelmi Arcképek* című sorozat⁴¹ későbbi darabjaiba építette be.

Ha az egyes alkotások bemutatóinak recepciótörténetét összevetjük a Liszt leveleiből és a kortárs sajtóból kinyerhető további adatokkal, rávilágíthatunk arra, hogy milyen volt a magyar forradalom és szabadságharc eseményeihez kapcsolódó nemzeti emlékezet természetrajza, és hogy abban a muzsikus milyen szerepet játszott.

A Hungária

A *Hungária* a kilencedik sorszámot viseli Liszt szimfonikus költeményei között.⁴² A zenész valódi reflexiója Vörösmarty idézett ódájára. A vers által említett *gyász tér* a darab kontextusában gyászzenei ütemek formájában jelenik meg, és vélhetően a magyar események tragikus végkifejletére utal.⁴³ A *Hungária* 1848 és 1854 között készült el. Első ízben 1856-ban hangzott el a Nemzeti Színházban, a szerző előadásában.

---

39 Andrassy és Liszt kapcsolatáról lásd: Domokos 2013, 5.

40 Keszler 2018, 27–28.

41 Fontana Gát–Simon 1986, 15.; Hamburger 1986, 377–389. A zenemű sorszáma S. 205.

42 A zenemű sorszámai S. 103 és R. 420.

43 <https://www.youtube.com/watch?v=zFttNadbVhw>; a letöltés időpontja: 2021. április 12.; A *gyász tere*: 13:45–15:00 között.

Az Esztergomi mise (Missa Solennis) 1856-os és 1858-as bemutatói

Az 1856-os év Liszt magyarországi tevékenységét tekintve sűrű esztendő volt. Eseményei sorában a legjelentősebb kétségtelenül a *Missa Solennis* bemutatója volt.

Fontos előzmény, hogy 1855-ben a zeneszerző Weimarban már foglalkozott a *Szent Erzsébet legendája* című oratórium és a *Hunnenschlacht* című szimfonikus költemény megkomponálásával, és ez figyelmét újra és újra a „magyar téma” felé fordította. Mindkettőt türingiai freskók és alkotóik inspirálták – Moritz von Schwind és Wilhelm von Kaulbach⁴⁴ művei (9. kép, lásd mellékletben). Főleg az utóbbi valóban felfokozott élményt jelentett számára, melynek mértékéről hiteles képet az a megjegyzése ad,⁴⁵ amelyet az alkotás megtekintése után vetett papírra és küldött el Carolyne-nak írt levelében:

„És én is, időnként a csontvelőig hatolóan hunnak érzem magam.”

Liszt 1846-os fellépése után kerek tíz évvel ünnepi mise komponálására az esztergomi bazilika újjászentelése alkalmából kapott megbízást. Örömmel vállalta a feladatot. Az elkészült művet azonban Festetics Leó báró kritizálni kezdte, aki rávette az érseket, hogy a bemutatót mondja le, és egy Liszt darabjától szerényebb változatot adjanak elő.⁴⁶

A körülményeket tovább árnyalja, hogy Liszt megelőzően személyesen találkozott Metternichhel, valamint Alexander Bach külön engedélyezte és tá-

44 Kaulbach művének ismert ceruzavázlat, olajnyomat, olajvázlat, olajfestmény és freskó változata. A festő 1837 óta dolgozott a témán, amelyet a berlini Neue Museum lépcsőházának 1850-es évekre datálható freskóciklusában is felhasznált. A kompozíció egyik olajnyomat változata 1855-ben – miután Liszt a berlini freskót látta – Carolyne Wittgenstein birtokába került. Kaulbach egyébként gyakran vendégeskedett Lisztéknél a weimari Altenburgban, és portrét is festett a muzsikusról.

45 „*Et moi aussi je me sens parfois Hun, jusqu'à la moelle des os.*” (1855. július 24. levél Carolyne-nak) La Mara 1899, 236.

46 Baróti 2000–2001, 295.; Hamburger 1986, 186.

mogatta a mise komponálását.⁴⁷ A bazilika épülete egyébként még befejezetlen volt, és alkalmatlannak tartották a helyi zenei adottságokat a Liszt-féle mű bemutatójához. A negatív megítéléshez járult hozzá, hogy Festetics Leó szakmai kritikájában túl hosszúnak és nagyszabásúnak ítélte az alkotást.⁴⁸

Végül Augusz Antal, Mosonyi Mihály, Doppler Ferenc és mások kitartó levelezés útján meggyőzték az egyházat, hogy fogadják el Liszt miséjét, amelyet 1856 augusztus végén adtak elő. Nagy sikert aratott.⁴⁹

Ugyanakkor sokatmondóak lehetnek a mise főbemutatója körüli események. A felszentelési ünnepség előtt, augusztus 27-én a Nemzeti Múzeumban tartották az egyik főpróbát. Liszt leveleiből tudjuk, hogy a művész ekkor találkozott Batthyány Lajos özvegyével.⁵⁰ Augusztus 29-én látogatást tett Károlyi István grófnál Fóton⁵¹ (10–11. kép, lásd mellékletben). Az *Esztergomi mise* főbemutatója utáni pénteken volt esedékes a *Les Préludes* és a *Hungária* című darabok előadása a Magyar Színházban, és ahogy említettük, az utóbbit maga Liszt dirigálta első ízben a hazai közönség előtt.

Liszt Wittgenstein hercegnének írt egykorú leveleiből a következő további érdekes részletek is kiderülnek. A muzsikus 1856. szeptember 5-én tárgyalt Heckenast Gusztávval Pesten,⁵² és ugyanebben az üzenetben kérte a hercegnét, hogy Steinacker Gusztáv vagy felesége fordítsa le Liszmay [sic!] versét,⁵³ amelyet szeptember 8-án este ezer példányban szétosztottak a közönség közt. Vélhetően Lisznyai Kálmán *Nemzeti daláról* van szó, mely a *Pesti Napló* tudósítása alapján az évben szerepelt Heckenast *Nemzeti Képes Naptára 1856-ra* című kiadványában is.⁵⁴ Mindez sokat elárulhat a valós közhangulatról és a nemzeti emlékezet működéséről, melynek úgy tűnik, hogy a költészet mellett szerves részét képezte Liszt Ferenc zenéje is.

47 La Mara 1904, 16., 25.; Hamburger 1986, 185.

48 Baróti 2000–2001, 298.

49 A *Pesti Napló* cikkírója a próbákat még erősen kritizálta. I. J.: Az esztergomi főegyház felszentelési ünnepélye. *Pesti Napló*, 1856. szeptember. 1. [2].

50 La Mara 1899, 233., 325–326.

51 La Mara 1899, 234., 330.

52 A cigány zenéről Carolyne-nal közösen írt könyvük német és magyar kiadásáról egyeztettek.

53 Gracza 2009.

54 *Pesti Napló*. Pest, sept. 1. *Pesti Napló*, 1856. szeptember 1. [2].

Ugyancsak a nemzeti emlékezet megnyilvánulásaként fogható fel az az esemény, amely két évvel később a Nemzeti Múzeum dísztermében zajlott. Liszt Carolyne és Marie Wittgensteinnek szóló levelében számolt be a „La Messe”, vagyis az *Esztergomi mise* 1858. április 10-én, szombaton este 8 órakor sorra kerülő bemutatójáról, mellyel a múzeumkert és a lipótvárosi templom (a mai Szent István Bazilika) építésének költségeire gyűjtöttek. Liszt interpretációja szerint a történelmi és szellemi arisztokrácia jelen volt a teremben, és:⁵⁵

„[...] A szívek egyszerre dobbantak – és a hallgatóságban ott volt az a meghatározhatatlan érzés, amit a zsenialitás »sarkában« keletkezett művek hívnak elő.”

A zenei élmény teoretikus leírása mellett fontos rámutatnunk arra a közhangulatot befolyásoló tényezőre, hogy az 1848-as események kerek tízéves fordulója volt ekkor. 1848. április 7-én írta alá V. Ferdinánd király az első független, felelős magyar kormány kinevező iratát. Az áprilisi törvényeket április 11-én ratifikálták. Liszt pedig a Bach-korszak lezárulása előtti, enyhülni látszó osztrák uralom idején lépett fel, személyesen és tudatosan részt vállalva a nemzeti emlékezetörzés rituáléiban.⁵⁶

55 „Les coeurs ont battu – et il y avait bien dans l’auditoire ce sentiment indéfinissable, que provoquent exclusivement les oeuvres marquées au coin du génie.” (1858. április 10-i levél Carolyne-nak, Pesth) *La Mara* 1899, 428., 315.

56 Itt szeretnénk utalni Debreczeni-Droppán Béla és Lovas Krisztina, a Magyar Nemzeti Múzeum és kertje történetére vonatkozó kutatásaira. Jóllehet „kezdetben még nem a Múzeumkert volt az ’48-as emlékezet elsődleges helyszíne [...] és az önkényuralom idején az emlékezni vágyók inkább a temetőbe mentek a harcokban elesett vagy a megtorlás áldozataivá vált szeretteik sírjához [...] a kiegyezés után a fővárosi polgárság szervezett ünnepségei valójában csak 1873-ban kezdődtek, az 1848-as események huszonötödik évfordulóján, amikor is a pesti egyetemi ifjúság vette kezébe az ünnep megszervezését” (Lovas 2021.), a tömeges rendezvények kialakulása és rendszeresülése előtt is voltak egyedi, forradalmi megemlékezésre alkalmas események. Véleményem szerint nem lehetetlen, hogy ezek egyike volt az 1858-ban megrendezett koncert.

A Magyar koronázási mise 1867-es bemutatója

Liszt 1865-ben már Rómában élt és alkotott. Április 25-én régóta érlelődő szándékának megfelelően egyházi kötelékbe fogadták, július 30-án pedig felvette a kisebb egyházi rendeket. Politikailag az átlagosnál tájékozottabb volt a hazai helyzetről: a kiegyezés előkészítésének részleteiről Augusz Antal révén volt tudomása. Részben ez indokolja azt a tényt, hogy Ferenc József magyar királlyá koronázása előtt évekkkel, már 1865. február 20-án írt egy levelet a bárónak, amelyben kifejezte vágyát, hogy a koronázási misét személyesen komponálhassa meg.

A *Magyar koronázási mise*⁵⁷ megalkotására először Scitovszky János hercegprímás adott megbízást, amelyet utódja, Simor János 1867 elején erősített meg. Liszt ez alkalommal Bécsben ütközött ellenállásba. Arra az előírásra hivatkozva, hogy a koronázáskor csak a bécsi Udvari Zenekar karnagyának alkalmi miséje hangozhat el, elutasították az általa szerzett darabot. Csak egy külön ennek a kérdésnek a tisztázására alakult, Eötvös József vezetésével felállított magyar bizottság és Erzsébet királyné közbenjárása tette lehetővé, hogy végül kompromisszum született. Liszt miséjét adták elő, amelyet nem ő, hanem a bécsi Udvari Ének- és Zenekar másodkarmestere, Gottfried Preyer vezényelt.⁵⁸

A darab első vázlatai már 1866. március 14-én készen voltak. 1867. június 8-án hangzott el a budai Nagyboldogasszony-templomban, melyre Liszt hivatalos meghívót ugyan nem kapott, de magán úton a karzatról meghallgatta. (12–13. kép, lásd mellékletben). Az *Esztergomi mise* tapasztalatain okulva, alkalmi kompozíciója a műfajhoz képest nagyon rövid lett. Liszt nemzeti érzelmei kifejezésére komponálta bele a betiltott Rákóczi-nótájának kuruc „kvartjait”, a verbunkos ritmikát és a népies-magyaros műdal melodikát.⁵⁹ Természetesen itt is feltűnik a „zenei fájdalom” kifejezése. A 64. ütemtől kezdődő „Dona nobis pacem” részt a kiegyezésre való utalásként értékelték egyes elemzők.⁶⁰

57 A zenemű sorszámai S. 11 és R.487.

58 Hamburger 1986, 214. Képes forrásokat lásd: Tomsics 2015.

59 Hamburger 1986, 215.

60 Ua.

Itt érdemes továbbá szó szerint is felidézniük Hamburger Klára zenetörté-
nész szavait Liszt miséjének vélt hangulatáról és hatásáról.⁶¹

„De ha megpróbáljuk magunkat beleképzelni a kiegyezéskori magyarok
érzésvilágába – egy olyan koréba, amelyben az elnyomott nemzetek Euró-
pa-szerte csak szimbólumok, s nem utolsó sorban a zene közvetítésével juttat-
hatták érvényre szabadságvágyukat (gondoljunk például Itáliára és Verdire)
– könnyen elképzelhető, hogy ez a befejezés, s ez a békéért való »magyar«
könyörgés, éppen a szabadságharcot leverő Ferenc József magyar királlyá ko-
ronázása alkalmából, valóban megrendíthette Liszt Ferenc honfitársait.”

Liszt Ferenc és a magyar *Pantheon*: a zeneszerző és művészetének szerepe a magyarországi kulturális intézményrendszer kialakulásában

Ahogy láthattuk, Barabás Miklós festménye révén, valamint a Képcsarnok
Egylet ajándékozása által, Liszt Ferenc már 1849-ben „vizuálisan is bekerült”⁶²
a Nemzeti Múzeum alakuló magyar *Pantheon*jába. A kiegyezés után pedig a
magyar kulturális életben még nagyobb szerepet szántak a zeneszerzőnek, és
személyét, eredményeit lépésenként az alakuló intézményrendszerbe integ-
rálták. 1871-ben Eötvös József és Andrássy Gyula gróf közbenjárására királyi
művészeti tanácsossá választották, és a Zeneakadémia alapító tagja, valamint
tiszteletbeli tanára lett.⁶³ Részben a tisztséggel járó egzisztenciális lehetőségek
következtében Róma és Weimar mellett immáron gyakrabban tartózkodott Bu-
dapestben is.

61 Hamburger 1986, 220.

62 A gondolat forrása Révész Emese tanulmánya. Lásd: Révész 2009.

63 Domokos 2013, 5.

Hazaszeretete kifejezésére számos további gesztust tett. 1872-ben készült el a *Himnusz és a Szózat* című műve. 1873-ban ünnepelték 50 éves művészi jubileumát, és ebből az alkalomból, majd legvégül végrendeletében emléktárgyakat hagyott a Magyar Nemzeti Múzeumra, melyeket Wittgenstein hercegnén keresztül juttattak el az intézménybe. Előbb egy díszes szekrényt rendeztek be velük, később rendszeresen szerepeltek a múzeum időszaki tárlatain.⁶⁴

Liszt ezen kívül is szoros kapcsolatban volt a Magyar Nemzeti Múzeummal: gyűjteményei gyarapításában nemcsak adományozóként, hanem közvetítőként is közreműködött. Az 1870-es években vendége volt a Pulszky Ferenc múzeumigazgató és leánya, Polyxénia által szervezett szalonoknak.⁶⁵

Ugyanakkor a múzeum mint folyamatosan átalakuló intézmény szemléleti szinten is hatott a társművészetekre kezdetektől fogva igen érzékeny zeneszerzőre. Már a múzeum alapítását követően, Miller Jakab Ferdinánd első tervezetében (1808) szerepelt az az említett *Pantheon*-gondolat, melynek szempontja volt, hogy a tervezett épület falait a nemzet nagyjainak képei díszítsék és lehetőleg a gyűjtemény kortárs művészek képeivel gyarapodjon. 1846-ban Kubinyi Ágoston igazgató a Képtár fejlesztése érdekében hozta létre a már említett Nemzeti Képcsarnokot Alapító Egyesületet. Az 1850-1860-as években főleg vásárlásokkal gyarapodott a gyűjtemény, mely immáron három részre tagolódott: a Pyrker-képtárra, az Általános Képtárra és a Nemzeti Képcsarnok/Magyar Képtár anyagára. A Képcsarnok Egylet és a Képtár neve 1870-ben Ligeti Antal képtárőr katalógusában összeolvadva szerepelt: a címben Képcsarnoknak említették, miközben a vonatkozó tanulmány szövege a Nemzeti Múzeum Képtárát írta. 1871-ben az Esterházy-képtár megvásárlása fordulópontra jelentett. A gyűjteményt az Akadémia palotájában Országos Képtárként mutattak be, Pulszky Ferenc vezetésével. Ekkor felmerült a két képtár egységesítésének kérdése. 1875-ben az Egylet az alakuló Országos Magyar Képzőművészeti Társulatba olvadt.⁶⁶

64 Napjainkban ezek jellemzően az állandó történelmi kiállításban, valamint a Liszt Ferenc Emlékmúzeumban vannak. A Nemzeti Múzeum dr. Bartha Dénes által rendezett emlékkiállítás indította el és aktualizálta az 1930-as években a Liszt magyarságára vonatkozó történelmi kutatásokat. Csekey 1937.

65 Radnóti 2011, 12.

66 Basics 2002, 277–282.

Legközelebb 1882-ben látott napvilágot az a sorsfordító irat Barabás Miklós, Fenyvessy Ferenc és P. Szathmáry Károly tollából, melyben újrafogalmazták a múzeum alapításakor említett *Pantheon*-gondolatot. A *Pantheon*t nem komplex múzeumként képzeltek el, hanem *dokumentumforrást jelentő*, önálló Magyar Történeti Arcképcsarnokként. (Az Arcképcsarnoknak a fényképek már ekkor is gyűjtőkörébe tartoztak.)

1884-ben e koncepció szerint a múzeum Képtárából egy Pulszky Ferenc által vezetett, történészekből és művészekből álló zsúri kisebb anyagot válogatott ki, amelyből kiállítást rendeztek a Várkert Bazárban. 1887-ben műtárgyvédelmi okokból a Stefánia úti képzőművészeti pavilonba, majd a Városligetbe kellett költöztetni a tárlatot. Ez a lényegében kiállításokban „értelmezhető” Képcsarnok, miután többféle módon formálódott, és tartalma változott, csak 1934-ben egyesült hivatalosan újra a Nemzeti Múzeum Képtára törzsanyagával. Az egyesített Képcsarnokot Vayer Lajos vezetésével rendszerezték, és így jött létre a mai intézmény.⁶⁷

Az alapításkori és az új intézmény koncepciója közötti különbséget a *történeti hitelesség* kérdéskörében ragadhatjuk meg. Ennek elvi illusztrálására idézzük Pulszky Ferenc szavait, melyek 1886. január 17-i megnyitón hangzottak el a Várkert Bazárban:⁶⁸

„[...] E gyűjteményben tehát a múlt alakjait nem tisztán egyéni érdemeik szerint kell befogadni, hanem mindazon képeket, melyek őket hitelesen ismertetik, így kiküszöbölhetjük a szervezőkkel megbízottak szubjektivitását. Viszont e meghatározásból folyik az intézetnek a rokongyűjteményektől való különbözősége. Ott a művészi érték a mérvadó, ezt itt háttérbe szorítja az ábrázolt tárgy jelentősége és hitelessége.”

67 Uo. 282–289.

68 Uo. 283.

A Magyar Történelmi Arcképek zongoradarab-sorozat

Ebben a kontextusban kitágulnak Liszt *Magyar Történelmi Arcképek* című zongoradarab-sorozatának értelmezési lehetőségei is⁶⁹ (14. kép, lásd mellékletben). A sorozat részei 1855 és 1885 között íródtak, és Liszt életében nem, hanem csak 1956-ban kerültek publikálásra Szelényi István által az *Új Zenei Szemle* folyóirat mellékletében. Liszt leveleiben „nagyon magyar Gyászinduló”⁷⁰ és „magyarizmus” kifejezésekkel illette ezeket a darabokat.

A sorozat hét kompozícióból áll, melyeket Liszt a következő magyar történelmi személyiségekről nevezett el:⁷¹

1. Vörösmarty Mihály⁷²
2. Széchenyi István⁷³
3. Eötvös József⁷⁴
4. Teleki László⁷⁵
5. Petőfi Sándor⁷⁶

69 A zenemű sorszámai S. 205 és R. 112.

70 1885. február 26-i levél Meyendorff bárónénak. Hamburger 1986, 377.

71 Hamburger 1986, 377. Lásd: Fontana Gát–Simon 1999.

72 Az eredeti darab 1857-ben keletkezett *Vörösmarty emléke* címmel. 1885-ben a kibővített, átdolgozott változat került a sorozatba.

73 Miután 1840-ben megismerkedtek és 1846-ban Liszt sokat vendégeskedett a grófnál, az általa ihletett darab 1885-ben készült el. Eredeti kézirata a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban (Library of Congress) lelhető fel.

74 Szintén kései darab, mely 1885-ben véglegesült. Kéziratának mára csupán egy 1930-ra datálható próbanyomata ismert, az eredeti eltűnt. Egressy Béni *Szózat*-motívumait is tartalmazza.

75 1885-ben íródott kézirata ugyancsak Washingtonban van. Egyfajta *mozaik-mű*, melyben Mosonyi Mihálytól származó darabokból származó átvételek is vannak.

76 A darab 1874-ben *A holt költő szerelme*, 1877-ben *Petőfi szelleme* címen volt ismert. Két- és négykezes változata maradt meg a pesti Táborszky és Parsch kiadónál. Ennek kéziratát vásárolta meg a magyar állam 2018-ban.

6. Deák Ferenc⁷⁷

7. Mosonyi Mihály⁷⁸

Már a sorozat címe is erőteljes „képiséget” hordoz magában. Lényegében *zenei portrék* gyűjteményéről van szó, amelyben egészen konkrétan nyilvánul meg a „társművészetek egysége” és a 19. századra jellemző, a mainál komplexebb gondolkodásmód. Liszt műve még a Nemzeti Múzeum Képtára alapító koncepciójában szereplő *Pantheon*-gondolathoz áll közelebb.

Történelem képekben

A Történelmi Képcsarnok intézményében kialakuló, a *történeti hitelesség* fogalmából származó *dokumentatív igény és szemlélet* közvetett módon ugyan, de feltűnik Liszt Ferenc személyével összefüggésben.

Körülbelül az 1890-es évektől jelentek meg hazánkban olyan összefoglaló szemléletű, a magyar történelemre vonatkozó kiadványok, melyek egy-egy esemény interpretációjához az írott magyarázatokon kívül a képes emlékeket is elsődleges történeti forrásként tekintik és gyűjtik össze.

Éppen a magyar forradalom és szabadságharc évfordulójának évében, 1898-ban látott napvilágot az a Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor szerkesztette kiadvány, melynek címe *Ezernyolczszáz negyvennyolcz* [sic!]. Az *1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*.⁷⁹ A könyv felfogása szerint Liszt Ferenc emléke szerves részét képezi a szabadságharc témáját tárgyaló történeti narratívának, és a róla szóló szöveget Barabás Miklós idézett fest-

77 Az 1870-ben keletkezett darab kéziratának másolata ma a weimari Goethe- und Schiller-Archivban lelhető fel.

78 1870–1871-ben a darab *Mosonyi gyászmenete* címen volt ismert, és szintén a Táborszky és Parschnál jelent meg. 1885-ben Liszt további hat taktust komponált a végére. Itt újra utalunk a korábban is említett, 2018-as állami vásárlásra.

79 Köszönettel tartozom Komka Géának, hogy felhívta a figyelmem a kiadvány egy újabb példányára. Itt érdemes újra utalnunk az 1930-as években bekövetkező fordulatra a Liszt-kutatásban. Ekkor került kiadásra például Robert Bory *Liszt Ferenc élete képekben* című munkája. Hasonló történeti kiadványok legközelebb az 1970-1980-as években születtek Magyarországon.

ményének reprodukciójával, valamint a korábban általunk is említett francia karikatúrával illusztrálták (15. kép, lásd mellékletben). Érdemes kiemelni azokat a sorokat, melyek egyben Liszt magyar forradalom és szabadságharcban betöltött szerepéről alkotott dualizmus kori értékítéletet tükrözik:⁸⁰

„Mégis, ha ajkára, szellemére és művészetére nézve nem volt is magyar, szívében velünk érzett, magát magyarnak vallotta s 48 előtt és 48 után korteskedett értünk a világban. [...] Íme a külföld mindig magyarnak nézte őt, magyar huszárnak – frakkban.”

Konklúzió

Az európai Liszt Ferenc nemzeti hovatartozásának kérdése szorosan összefügg a magyar forradalom és szabadságharc történeti tényével. A zeneművész első kézből ismerte a forradalom kitörését megelőző eszméket, kortársként megélte az eseményeket, melyekre élete végéig emlékezett, és mindez szerzői tevékenységében is manifesztálódott. Művészi értelemben a vonatkozó darabok keretei között a zenei *gyász tér* megteremtésében és munkássága utolsó szakaszában a *zenei portrék Pantheonjában* intézményesült. Jóllehet Liszt *zenei képei* nem föltétlenül alkalmasak arra, hogy eldöntsük, pontosan hogyan néztek ki az általuk „ábrázolt” jelenségek vagy személyek a valóságban, vonatkozó művei és rendszeres előadásuk mégis remek felidézői a kor hangulatának, melyek a „társművészetek egysége” jegyében a *befogadás* és a *belső képek* révén a kortársak történelmi eseményekhez vagy személyekhez fűződő érzésvilágát a ma élő emberek számára is hitelesen reprodukálhatóvá, elérhetővé teszik.

---

80 Jókai–Bródy–Rákosi 1898, 428.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Baróti 2000–2001.** Baróti István: Liszt Ferenc Missa Solennis (Esztergomi mise) In: Horváth István (szerk.): „Lux Pannoniae”. *Esztergom. Az ezeréves kulturális metropolis.* (Konferencia 2000. június 15–16–17.) Balassa Bálint Múzeum és Esztergom város Önkormányzata, Esztergom, 2001. 293–306.
- Basics 2002.** Basics Beatrix: A Magyar Történelmi Képcsarnok. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2002. 277–301.
- Csekey 1937.** Csekey István: *Liszt Ferenc származása és hazafisága.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1937.
- Debreczeni-Droppán 2019.** Debreczeni-Droppán Béla: *Múzeumkerti kalauz. A Magyar Nemzeti Múzeum kertjének története.* Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2019.
- Domokos 2013.** Domokos Zsuzsanna: *Liszt, Széchenyi és a Magyar Tudományos Akadémia. Újfalussy József tanár úr emlékére tisztelettel és szeretettel.* http://old.mta.hu/data/cikk/12/74/75/cikk_127475/Liszt_Domokos.pdf; a letöltés időpontja: 2021. április 12.
- Eckhardt–Liesch 1999.** Eckhardt, Maria – Liesch, Evelyn: *Franz Liszts Weimarer Bibliothek.* Bd. 2. Laaber, Lilienthal, 1999.
- Fontana Gát–Simon 1999.** Fontana Gát Eszter – Simon V. Péter (szerk.): *Liszt 1986. Magyar Történelmi Arcképek – Parafrázis egy Liszt műre. Kiállítás Liszt Ferenc születésének 175., halálának 100. évfordulójára.* Magyar Nemzeti Múzeum (1986. március 13. – augusztus 20.) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1986.
- Gracza 2009.** Gracza Lajos: Liszt és az 1848/49-es magyar szabadságharc menekültjei, *Muzsika*, 52. évf. 10. sz. (2009. október) <https://www.epa.hu/00800/00835/00142/2976.htm>; a letöltés időpontja: 2021. április 12.
- Hamburger 1986.** Hamburger Klára: *Liszt kalauz.* Zeneműkiadó, Budapest, 1986.
- Hoffmann 1976.** Hoffmann, Helga: *Die Fresken Moritz von Schwinds auf der Wartburg.* Union Verlag, Berlin, 1976.

- Hughes 1905.** Hughes, Rupert: *The Love Affairs of Great Musicians*. Vol. II. Eveleigh Nash, London, 1905.
- Jókai–Bródy–Rákosi 1898.** Jókai Mór – Bródy Sándor – Rákosi Viktor (szerk.): *Ezernyolczszáz negyvennyolc [sic!]. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1898.
- Kaczmarczyk 2001.** Kaczmarczyk Adrienne: „Conquassatus, sed ferax”. Liszt Ferenc a magyar szabadságharc leverése után. In: Cséve Anna (szerk.): *A forradalom után. Vereség, vagy győzelem?* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 10.) 98–103.
- Keszler 2018.** Keszler Patrícia: Szakmai konferencia a Liszt-kéziratokról. *Zenekar*, 25. (2018) 3. sz. 27–28.
- Kovács 2012.** Kovács Imre: Bevezető. In: Gombos László (szerk.): *Liszt és a társművészetek. Emlékkiállítás Liszt Ferenc születésének 200. évfordulóján*. Az MTA Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeuma, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Galéria közös kiállítása. Zenetörténeti Múzeum (2011. október 1. – 2012. augusztus 26.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2012.
- La Mara 1899.** La Mara [Lipsius, Marie]: *Franz Liszt's Briefe*. Bd. IV. Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, Leipzig, 1899.
- La Mara 1904.** La Mara [Lipsius, Marie]: *Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt*. Bd. III. (1836–1886) Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, Leipzig, 1904.
- Lovas 2013.** Lovas Krisztina: A pesti egyetemi ifúság március 15-i ünnepsége a dualizmus évtizedei alatt I. (1867–1890). *Honismeret*, 41. (2013) 2. sz. 18–21.
- Lovas 2017.** Lovas Krisztina: Ki mire emlékezett március 15-én a dualizmus korában? Az ünnepségek alakulása az aktuális politikai konfliktusok tükrében. *Századok*, 151. (2017) 6. sz. 1223–1246.
- Lovas 2021.** Lovas Krisztina: A múzeumkert, mint az 1848-as emlékezet kiemelt helyszíne. <https://mnm.hu/hu/cikk/muzeumkert-mint-az-1848-emlekezet-kiemelt-helyszine>; a letöltés időpontja: 2021. április 12.

- Nagy 1996.** Nagy Alpár: Liszt Ferenc és korának eszméi. In: Környei Attila – G. Szende Katalin (szerk.): *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. Soproni Múzeum, Sopron, 1996. (A Soproni Múzeum kiadványai 2.) 303–317.
- Pók 2018.** Pók Attila: *Magyar volt Liszt Ferenc?* <https://24.hu/tudomany/2018/09/16/magyar-volt-liszt-ferenc/>; a letöltés időpontja: 2021. április 12.
- Radnóti 2011.** Radnóti Klára: *Liszt Ferenc és a Nemzeti Múzeum*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2011.
- Révész 2009.** Révész Emese: Virtuális Panteonok. Grafikai arcképcsarnokok a 19. századi hazai populáris grafikában. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 34. (2009) 109–134. <https://revart.eoldal.hu/cikkek/popularis-grafika/grafikai-arckepcsarnokok.html>; a letöltés időpontja: 2021. április 12.
- Tomsics 2015.** Tomsics Emőke: *Kacagány és camera. Az 1867-es koronázás fényképei a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2015.
- Vergo 2010.** Vergo, Peter: *The Music of Painting: Music, Modernism and the Visual Arts from the Romantics to John Cage*. Phaidon Press, New York, 2010.
- Walker 1994.** Walker, Alan: *Liszt Ferenc. 2. A weimari évek (1848–1861)*. Editio Musica, Budapest, 1994.

HIVATKOZOTT KORABELI SAJTÓ

Pesti Napló

Eszter Apor: Ferenc Liszt and the Memory of the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849

ABSTRACT: The beginning of the most consistent middle-stage of Ferenc Liszt's so-called Weimar period coincides with the years of the Hungarian Revolution and War of Independence. (1848–1861) As a contemporary of the events, the piano virtuoso, professional Kapellmeister and composer was not only the host of Hungarian and non-Hungarian refugees giving them shelter in his Thuringian home shared with princess Carolyne zu Sayn-Wittgenstein, but the memory of the war was also manifested in his music. It reflected the principle of “unity of arts” on several levels, and the memorial manifestation appeared especially by the musical *space of mourning* in his Hungarian-style pieces. The history of his performances in Hungary, which were usually linked to round anniversaries – such as the presentations of the symphonic poem of the *Hungaria*, the *Esztergom Mass* or the *Hungarian Coronation Mass* in 1856, 1858 and 1867 – is also very instructive. In his memories and private letters, the musician wrote about some further moments of the events, capturing the public mood and describing the manifestations of the national commemorations. The *musical portrait* also appeared in this period of Liszt's art, which was a unique way to honour the memory of former Hungarian freedom-fighters. The artistic frame of this “genre”, the series of funeral marches called the *Hungarian Historical Portraits*, represents a close parallel with the *Pantheon*-idea which was the founding concept of the Hungarian National Museum and its collection, the Historical Picture Gallery. The museum became the leading site of memory among the cultural institutions that gradually developed in the age of Dualism.

KEYWORDS: Ferenc Liszt, unity of arts, the space of mourning, musical portraits, revolution, war of independence, Hungarian, Hungarian identity

MELLÉKLET

1. kép, C. Fischer: Carolyne zu Sayn-Wittgenstein és leánya, Marie, 1840-es évek, litográfia. A kép forrása: Hughes 1905, Vol. II, 30.,
lelőhely: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, jelzet: 76495/2

2. kép, Moritz von Schwind: Szent Erzsébet legendája – A rózsacsoda, 1855, freskó részlete, Wartburg vára, Erzsébet-galéria. Szabad felhasználású https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/Wartburg-Palasz%C3%9C_Fresken_von_Schwind_%28Bilderzyklus_zur_Heiligen_Elisabeth%29_-_Das_Rosenwunder.jpg; a letöltés időpontja: 2021. március 30.

3. kép, Ismeretlen fényképész: Vörösmarty Mihály portréja, 1850 körül, fotográfia, lelőhely: MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 750/1960. fk.

4. kép, Barabás Miklós: Liszt Ferenc, 1846, olajfestmény,
előhely: MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 178

5. kép, Joseph Lorentz Alcide: Liszt Ferenc, karikatúra litográfia, metszete megjelent a párizsi *Miroir Drolatique* 1842. július 2-i számában, lelőhely: MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 6285

6. kép, Ismeretlen fényképész: Kertbeny Károly portréja, 1847, dagerrotíпия, lelőhely: MNM Történelmi Fényképtár, ltsz.: 1227/1961. fk

7. kép, Augus Strixner – Johannes Rauch: Augusz Antal, litográfia,
lelőhely: MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 58.2054

8. kép, Büki Fejér R. (Pest, Soroksári utca 12. sz.): Liszt Ferenc, 1850-es évek, fotográfia, vizitkártya, lelőhely: MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 67.1125

9. kép, Wilhelm von Kaulbach: Hunnenschlacht, 1850, olajfestmény, lelőhely: Stuttgart, Staatsgalerie/München, Neue Pinakothek. Szabad felhasználású. https://hu.wikipedia.org/wiki/Hunok_csat%C3%A1ja#/media/F%C3%A1jl:Wilhelm_von_Kaulbach_001.jpg; a letöltés időpontja: 2021. március 30.

10. kép, Borsos és Doctor: özv. Batthyány Lajosné Zichy Antónia, fotográfia, lelőhely: MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 72.32.M

11. kép, Ellinger Ede: Gróf Károlyi István, 1873 körül, fotográfia,
lelőhely: MNM Történelmi Fényképtár, ltsz.: 64.1076

12. kép, Klösz György: Ferenc József és Erzsébet királyné koronázása (1867. június 8., a budai Nagyboldogasszony-templom), fotográfia, albumin, lelőhely: MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 301/1958. fk

13. kép, Engerth Ede festménye után Doby Jenő: Ferenc József és Erzsébet királyné koronázása (1867. június 8.), 1881, rézmetszet, lelőhely: MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 11162

14. kép, Barabás Miklós: Széchenyi István, 1848, olajfestmény,
lelőhely: MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 1470

15. kép, Liszt Ferenc a Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor szerkesztette *Ezernyolczszáz negyvennyolc* [sic!]. *Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben* című képes történelmi kiadványban, 1898, metszet, lelőhely: MNM Központi Könyvtár, jelzet: RQ 4696

